

УДК: 141/7:316.273:005.57

Р.В. ВЯЗОВА

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ЕТНІЧНОСТІ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Вязова Рита Василівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри ділової комунікації Запорізького національного університету

У статті розглядаються особливості етнічності як самостійної соціально-філософської категорії; специфіка впливу етнічності на міжкультурну комунікацію. Зроблено висновок, що етнічність перебуває під впливом природно-біологічних факторів та нерозривно пов'язана з соціальним і суттєво впливає на сучасні комунікативні процеси.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, етнічність, етнос, комунікативні процеси.

В статье рассматриваются особенности этничности как самостоятельной социально-философской категории; специфика влияния этничности на межкультурную коммуникацию. Сделан вывод, что на этничность влияет природно-биологический фактор, она тесно связана с социальным и существенно влияет на современные коммуникативные процессы.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, этничность, этнос, коммуникативные процессы.

In this article is examined the features of ethnicity as an independent social-philosophical category and the specific influence of ethnicity on cross-cultural communication. It is concluded that ethnicity affected by natural biological factor and it is closely connected which social one, and it has a significant impact on modern communication processes.

Key words: cross-cultural communication, ethnicity, communicative processes.

© Р.В. Вязова, 2012

Зрозуміти суспільство як об'єктивний процес, пізнати закономірності його функціонування та розвитку – це головне завдання соціальної філософії. Загальновідомим є вислів Гегеля, що «філософія – квінтесенція епохи». В цьому плані нові реалії розгортання міжкультурних процесів потребують осмислення сучасною філософською думкою. Специфіка ж підходу до вивчення впливу етнічності на міжкультурну комунікацію з позиції соціальної філософії виявляється у розгляді феномена «етнічного» з точки зору причин його виникнення, у з'ясуванні найбільш загальних тенденцій його розвитку і функціонування. Якщо говорити про своєрідний «стрижень» соціальної філософії, то ним є вивчення відносин людини і суспільства в усій складності їх відтінків, і міжкультурні відносини відбивають специфіку сучасного суспільного буття людини. Соціальна філософія є світоглядною наукою, оскільки вивчає закономірності й проблеми розвитку суспільства через визначення місця і ролі в ньому людини. До числа її ключових проблем відноситься і проблема взаємодії індивідів як невід'ємний елемент соціального буття. Соціальна філософія вивчає якісну своєрідність суспільства та соціальних процесів, явищ та тенденцій розвитку. Соціальне буття, яке конституційоване різноманітними комунікативно-інформаційними потоками, знаходиться в стані постійної мінливості та фрагментації. У рамках нової соціально-філософської парадигми особливе значення надається проблемі спостерігача. Виходячи з розуміння суспільства як соціальної системи, що включає в себе всі соціальні дійсності, конституційовані на основі комунікації, неможливо уявити собі таку позицію дослідника або спостерігача, яка була б несумісною з соціальною дійсністю, а отже, знаходилася

у рамках суб'єкт-об'єктних з нею відносин. Зміна парадигми визначається не просто новою позицією дослідника, зміною точки зору. Акт спостереження являє собою процес комунікації, яка впливає на розвиток та зміну соціальної ситуації. Нова парадигма усуває незалежне спостереження, оскільки дослідник завжди є представником того чи іншого етносу та включений в динаміку соціальних відносин і інформаційних потоків. Виходячи з цього, розглянемо спрямованість соціально-філософського аналізу досліджуваної проблеми.

Ключовими для цього дослідження є, перш за все, поняття етнос та етнічність. Етноси можуть існувати в різних формах. Основні етнічні форми – це плем'я, народність, нація. Історично першим ступенем еволюції етапу був рід, який утворювали сім'ї, що мали спільне коріння. Наступним стає плем'я, яке об'єднує кілька родів. Для племені характерні спільність мови, звичаї, міфи. Народність виникає на основі необхідності вести спільну господарську діяльність на великих територіях, захисту від ворогів і т.д. Народність характеризується спільністю проживання, однією мовою, культурою, традиціями, звичаями і т.д. Наступний етап – нація виникає, коли економічні, політичні зв'язки впливають на внутрішню роздробленість народності, її інтеграцію. Розглянемо докладніше, що являє собою таке поняття як «етнос»? Українська дослідниця С. Коч пропонує наступне тлумачення цього поняття: «етнос» – це людська спільність, що самоусвідомлює власну природну єдність, надає величезного значення спільному походженню (історичне – спільна історія, біологічне – спільна сім'я, географічне – спільна територія, «рідна земля») і вирізняється однією або кількома особливостями (залежно від особливостей формування і розвитку

етносу): релігією, звичаями, мовою, територією [1, с. 9]. У цілому зазначимо, що загально визначення поняття «етнос» (грец. *ethnos* – група, плем'я, народ) не існує. Поняття «етнос» починає фігурувати вже у V – IV ст. до н.е. тоді ж і етнічний принцип утверджується як основа державотворення. Описуючи племена і народи, їхню культуру і звичаї, Геродот, Плутарх, Старабон закладали основи етнології. А в працях Аристотеля, Платона, Сократа, Цицерона та інших мислителів античності спеціалісти знаходять перші цеглини підвалин етнополітології. Уже в Стародавній Греції та Римі простежуються початки консервативних ідей, що обґрунтовували політичний принцип «розділяй та владарюй». Йдеться тут про ідеї месіанства та багатогранності, переселення народів та асиміляції, використання гасла «права народів» для обґрунтування та виправдання війн і рабства. Там же знаходимо перші витoki ліберально-демократичних підходів до моделювання взаємовідносин між племенами, народами, державами. Ідеї вільного розвитку культур, справедливої боротьби проти гноблення з'явилися майже одночасно з пошуками моделей ранніх федерацій та конфедерацій, обґрунтуванням недоторканності кордонів, поваги до законів тощо [2, с. 24]. Бачимо, що найперші трактування та обґрунтування поняття «етносу» і «нації» почалися дуже давно. Поняття етносу, як категорії, що узагальнює ознаки етнічних спільнот на всіх етапах історії людства, розроблялося переважно в російській, радянській і пострадянській етнології. У російській етнології термін «етнос» вживається майже у всіх випадках, коли мова йде про народ і навіть націю. В радянській суспільствознавчій літературі тривалий час взагалі не використовувалося поняття «етнос», розрізнення спільнот відбувалося за допомогою категорій «плем'я», «народ», «нація». Критичний аналіз європоцентризму, ідей прямолінійного розвиваючого прогресу дав підстави для сумнівів, щодо використання тріади як для класифікації, так і для виявлення взаємовідносин реально існуючих етносів. В українській етнології термін «етнос» традиційно отожднювався з терміном «народ», і лише з кінця ХХ ст. у суспільствознавчих дослідженнях він набув загального поширення. Першим досвідом застосування в науці поняття «етнос» вважається робота російського ученого-етнолога С. Широкогогорова, яка з'явилася в Шанхаї в 20-х рр. ХХ ст. і в якій наявне таке визначення феномена етносу: «Етнос – це група людей, які розмовляють однією мовою, визнають своє єдине походження, мають комплекс звичаїв, традицій, і ними відрізняються від інших» [3, с. 13-14].

У 60-80-ті рр. ХХ ст. концепція С. Широкогогорова була розвинута радянськими етнографами. Етнос виступає предметом аналізу в дуалістичній концепції Ю. Бромлея, біокосмічній теорії етносу Л. Гумільова, інформаційній концепції М. Чебоксарова та С. Арутюнова, системно-статистичній концепції Г. Маркова та В. Піменова. Найбільш послідовною її марксистською інтерпретацією стала теорія Ю. Бромлея. Він пропонував розрізняти етнікоси (етноси у вузькому значенні слова) як су-

купності людей, об'єднаних спільною мовою, культурою і самосвідомістю, і етносоціальні організми (етноси у широкому значенні слова) як етноси, сполучені з територіально-політичними спільнотами. [4, с. 62].

У роботах Л. Гумільова етноси представлені як елементи етносфери – особливої біосоціальної реальності, що розвивається за своїми унікальними законами. Л. Гумільов тлумачив етнос як біокосмічний феномен, який в етнології проходить низку стадій, відповідно до стану своєї пасіонарності. [5, с. 12]. Етнос, за Л. Гумільовим, може перебувати в «персистентному» (циклічному) і «динамічному» стані. Перехід в останній обумовлений свого роду мутаціями – пасіонарними поштовхами. Конкретизуючи останнє судження, Л. Гумільов стверджує, що етнос – явище не соціальне, «оскільки він не може існувати у декількох формаціях» [5, с. 52]. Це обґрунтування не є задовільним, оскільки незмінне існування етносу протягом різних історичних періодів як щось особливе, не означає, що воно є асоціальним. З іншого боку вчений неодноразово підкреслював вплив на процес етнології не лише природних, а й соціальних чинників. Отже, у Л. Гумільова існування етносів не охоплюється «соціальним». За його словами, «поняття «соціальна категорія» може бути поширене на стійкі інститути, наприклад державу, церковний устрій» [5, с. 70]. Втім, на нашу думку, сам факт вибудовування етносом своїх відносин з навколишніми природними умовами, які перетворюють ці останні, свідчать про належність етносу до простору соціального.

У роботах представників іншого теоретичного напрямку С. Арутюнова, М. Чебоксарова та І. Чебоксарової [6] етнос був розглянутий у контексті теорії комунікації. Ці науковці представляли етноси як ареали підвищеної щільності інформації. Особлива увага була звернута на міжпоколінну трансляцію інформації, що забезпечує наступність і стабільність етнічної системи в часі. На сьогодні в суспільствознавчій думці існують два основні тлумачення сутності етносу: інформаційна концепція етносу, яка базується на постулаті про лімітованість інформаційних можливостей людини; системно-статистична концепція етносу (Г. Марков, В. Піменов), які розглядали етноси як соціальні спільноти, що сформувалися на основі самоідентифікації і протиставлення іншим [7, с. 84].

У західній соціально-культурній думці поняття етнос вживається порівняно рідко, а побудова його теорії не вважається актуальною. Більш уживаним є поняття «етнічність», що відбиває приналежність до певної нації або етнічної групи. Отже, як ми пересвідчилися вище, не маючи чітко визначеної дефініції, поняття «етносу» замінюється на поняття «етнічність». У цьому зв'язку, виникають наступні питання: що таке етнічність; що являє собою це етнічне в суспільстві; яка його сутність і природа.

Ю. Бромлей, створюючи свою теорію етносу звернув увагу на етнічні ознаки, але ним вони не були розглянуті. У свій час С. Чешко зафіксував уже існуючу теоретико-методологічну проблему, – проблему етнічної субстанції. Дійсно, сама суть етнічної проблематики може бути зведена до на-

ступних питань: чи існує етнічність, як самостійний, соціальний феномен? Чи можливо розкрити сутність етнічного, чи дане поняття є лише витвором учених? Для дослідження етнічних явищ необхідно розглядати «етнічне» як самостійну соціально-філософську категорію, розкриваючи її суттєві характеристики. Це потребує виявлення зв'язків «етнічного», що об'єднують усі складові феномена, які охоплюються цією категорією (етнічні спільноти, етнічні відносини), в дещо цілісне, якісно єдине. «Етнічність» як наукова категорія має коротку історію. До 70-х рр. ХХ ст. цей термін рідко вживався у працях, присвячених дослідженню міжкультурних відносин. Із середини 70-х рр. ХХ ст. концепція «етнічності» почала набувати дедалі більшої популярності, в основному, як відповідь на зміну геополітичної ситуації. Дискусії навколо поняття «етнічність», заплутаність його концепцій призвели до того, що термін ототожнюють, як з поняттями «етнос» і «етнічна група», так і з термінами «етнічна ідентичність», «етнічна самоідентифікація» та ін. В 1976 р. американські соціологи Гарвардського університету Н. Глейзер та Д. Мойніхен так визначили поняття «етнічність»: «Спільним для нас є те, що поняття «етнічність» стало важливим центром мобілізації груп на досягнення конкретних політичних цілей, заперечуючи першість такої мобілізації у класу, з одного боку, та у нації – з іншого» [8, с. 18-25]. Теоретичні моделі етносу, етнічності зводяться до трьох головних підходів: есенціального (примордіалістського), конструктивістського, інструменталістського. Прибічники примордіалізму такі, як П. ван ден Берге, К. Гертц, визначають «етнічність» як об'єктивну даність, первинну характеристику людства та розглядають її як спільну культуру та спільне походження. Гносеологічною основою конструктивізму є заперечення природності, генетичної закодованості етнонаціональних ознак [9, 8, 6]. У. Альтерматт вважає «етнічністю», а точніше «етнією» соціальну групу, яка володіє уявним спільним походженням та зберігає спільні спогади про минуле. Етнічність корениться в міфах, спогадах, цінностях та символах, в ансамблі, який створюється суспільством і постійно змінюється [10, с. 63-70]. В основі інструменталістського підходу поняття «етнічності» лежить соціально-психологічна теорія особистості, спілкування. Прибічники інструменталістського підходу оцінюють етнічність як соціальний інструмент [11]. Отже, серед учених немає єдності у визначенні, що є «етнічність», але є деякі базові характеристики, властиві для всіх спільнот, що дозволяють вважати їх етнічними або говорити про присутність етнічності як такої. До числа таких характеристик відносяться: 1) наявність уявлень, що їх поділяють члени групи, про спільне територіальне й історичне походження, єдиної мови, спільних рис матеріальної і духовної культури; 2) політично оформлені уявлення про батьківщину й особливі інститути, як, наприклад, державність, що також можуть вважатися частиною того, що складає уявлення про народ; 3) почуття окремішності, тобто усвідомлення членами групи своєї приналежності до неї й

основані на цьому форми солідарності і спільні дії.

З цього виходить, що поняття «етнічність» багатозначне і включає як групову чи індивідуальну самоідентифікацію, так і сукупність обов'язкових рис і ознак. Етнічність – це цілісна складна система відносин, яка поєднує носіїв етнічних рис з їх етнічним середовищем. У цілому можна виокремити три головні аспекти в визначенні та науковій інтерпретації такого складного феномена, як «етнічність»: а) інтеракційний, коли етнічність інтерпретується як форма міжгрупової взаємодії; б) атрибутивний, коли етнічність – це якість (набір певних якостей) групи; в) суб'єктивно-символічний, коли етнічність розглядається як етнічна ідентичність. Етнічність тісно пов'язана з соціальним. Категорія соціального пов'язана з особливою формою буття, яка ґрунтується на виробництві. Соціальне відображає стан рівності або нерівності суспільного становища індивідів. Р. Додонов при визначенні поняття етнічність враховує наступні моменти: 1) ця категорія описує весь спектр зв'язків і відносин, які виникають між людьми з приводу їх етнічної приналежності, тому категорія етнічності характеризує певні людські суспільства (стадія існування); 2) етнічність включає в себе об'єктивні і суб'єктивні, внутрішні та зовнішні характеристики (стадія явища); 3) ці якості «зливаються» в понятті ментальності як головного атрибуту етнічного фактора (стадія дійсності). Виходячи з цього, етнічність, з одного боку, перебуває під впливом природно-біологічних факторів, з іншого боку, вона нерозривно пов'язана з соціальним та проявляється тільки через події і факти соціального життя суспільства [12].

Таким чином, етнічність – це важливе явище соціальної історії, яке, як і культура, присутня в будь-якому суспільстві, відрізняється значною багатогранністю. На сьогоднішній день етнічність є одним із проявів суспільно-людського потоку індивідуальної адаптації людини, для якої знання вихідних начал просто необхідне. Етнічність – це індивідуальна складова особистості. Тому знання своїх коренів людині необхідне для того, щоб бути в системі координат. Даною системою координат виступає культура, тобто етнічність. Етнічність є культурним капіталом етносу, вона сигналізує про відмінність індивідів однієї групи від іншої в умовах стандартизації життя і дефіциту природної культурної диференціації. Вона завжди апріорна і сама породжує через етнос різного роду соціальні зв'язки і культурні відносини. «Контакт» між культурами органічно поєднує міжетнічний контакт. Розглядаючи більш детально зміст «комунікації», «комунікативні відносини», «міжкультурна комунікація» слід зазначити, що вони є складовою суспільних відносин. Поняття «суспільні відносини» вживається у двох значеннях: в широкому, коли мають на увазі всі, будь-які відносини між людьми, оскільки вони складаються і реалізуються в суспільстві (у тому числі і міжособистісні відносини); у вузькому, коли під ними розуміють лише відносини між великими соціальними групами, які мають безпосередньо соціальний характер (виробничі, міжкласові, міжнаціо-

нальні, екологічні, міжнародні, внутрішні тощо). Саме такі відносини і є соціальними, хоча у першому випадку поняття «соціальне» є синонімом «суспільного». Соціальні відносини складають соціальну систему суспільства, яка є впорядкованою, самокерованою цілісністю багатьох різноманітних

суспільних відносин, носієм яких є індивід та соціальні групи, які й вступають у різноманітні комунікації і етнічність відіграє велику роль у функціонуванні комунікативних відносин у суспільстві: вона виступає або консолідуючим фактором, або фактором роз'єднання та відчуження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коч С. В. Етнічність у сучасному політичному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04. «Політичні проблеми міжнародних відносин і глобалізаційний розвиток» / С. В. Коч. – Одеса, 2000. – 19 с.
2. Курас І. Ф. Етнополітологія : перші кроки становлення / Курас І. Ф. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
3. Широкогоров С. Н. Этнос : Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений / Широкогоров С. Н. – Шанхай, 1923. – Т. 1. – 405 с.
4. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Бромлей Ю. В. – М. : Наука, 1983. – 383 с.
5. Гумилев Л. Н. Этносфера : история людей и история природы / Гумилев Л. Н. – М. : Кристалл, 2002. – 576 с.
6. Арутюнов С. А. Народы и культуры : Развитие и взаимодействие / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая / Арутюнов С. А. – М. : Наука, 1984. – 246 с.
7. Тиводар М. Етнологія : [навчальний посібник] / М. Тиводар. – Львів : Світ, 2004. – 612 с.
8. Glazer N. Ethnicity : Theory and Experience / N. Glazer, D. Moynihan. – Cambridge (USA) : Harvard University Press, 1976. – 265 p.
9. Геллнер Э. Нации и национализм / Геллнер Э. // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 124–131.
10. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе / Альтерматт У ; [пер. с нем. М. Барановой]. – М. : РГГУ, 2000. – 366 с.
11. Тишков В. А. Этнология и политика : [научная публикация] // Тишков В. А. – М. : Наука, 2001. – 234 с.
12. Додонов Р. А. Этническая ментальность : опыт социально-философского исследования / Додонов Р. А. – Запорожье : РА «Тандем-У», 1998. – 205 с.